

فرزند است و به نظر می‌رسد تاب‌آوری و مدارای اجتماعی در بین فرزندان تربیت یافته در خانواده‌های چند فرزندی بیش از فرزندان حاصل از خانواده‌های تک فرزند است.»

تنهایی مهمترین مشکل تک فرزندی

مسئله تک فرزندی از چند جهت قابل بررسی است. مسائل امنیتی، سلامت روان و سلامت اجتماعی در بحث تک فرزندی مطرح است اما موضوع دیگری که در مورد تک

فرزندی باید به آن نگاه ویژه شود بحث تنهایی است. این موضوعی است که یوسف بیوک خان، محقق و کارشناس حوزه جمعیت مطرح کرده و می‌گوید: «تک فرزندی پیش از اینکه زندگی اجتماعی کودک را تحت تأثیر قرار دهد زندگی والدین را دستخوش تغییر قرار می‌دهد». او به تحقیقاتی که به تازگی در کشورهایی مثل انگلیس و ژاپن و کانادا مورد بررسی قرار گرفته اشاره کرده و می‌گوید: «یکی از مشکلات اساسی که در این کشورها به لحاظ روان شناختی وجود دارد مسئله تنهایی است که تک فرزندی یکی از مهمترین دلایل آن به شمار می‌رود. در واقع خانواده‌ها در طولانی مدت نداشتن و ناخواسته دچار این مشکل عجیب و غریب می‌شوند.»

بیوک خان به این موضوع اشاره می‌کند که پدیده تنهایی تبعات مختلفی به دنبال دارد که در بلند مدت روی زندگی والدین و تک فرزندان تأثیر می‌گذارد. روان‌شناسان می‌گویند یک فرد تنها مانند شخصی است که از چاقی مفروض زنج می‌برد و روزی ۲۰ نخ سیگار می‌کشد. در واقع تا این سطح از تأثیر روانی و فیزیکی راوی آدم‌ها می‌گذارد.

افسردگی و بسیاری از خودکشی‌ها از تنهایی نشات می‌گیرد و انزوای اجتماعی را در پی دارد که به شدت به لحاظ روان شناختی و جامعه شناختی بر سلامت افراد تأثیر می‌گذارد. کشورهای مانند انگلیس و ژاپن و کانادا که از سال‌ها قبل بحث تک فرزندی در آن‌ها مطرح شده، در حال حاضر به شدت از پدیده تنهایی رنج می‌برند. در این کشورها وزارتخانه‌هایی برای این موضوع تأسیس کرده‌اند و این یکی از مشکلاتی است که عامل آن بحث تک فرزندی و کاهش فرزند است. او توضیح می‌دهد: «وقتی خانواده‌ای یک فرزند دارد، او به ناچار برای برقراری ارتباط با جامعه و دوستان نیاز به مداخله پدر و مادر دارد. در واقع، برای همراهی با همسالانش، برای آموزشش، حفظ سطح بهداشت روانی و بحث تحصیلاتش پدر و مادر شخصاً ورود پیدا می‌کنند. این در حالی است که در گذشته وقتی تعداد فرزندان خانواده بالا بود، بچه‌های بزرگتر همدیگر را مدیریت و هدایت می‌کردند. والدین یکبار الگوی خود را پیاده می‌کردند و این خود به خود رواج پیدا کرده و با الگوبرداری به بچه‌های بعدی منتقل می‌شد.»

بیوک خان با اشاره به اینکه در این خانواده‌ها والدین نیازی به مداخله نداشتند ادامه می‌دهد: «افزایش سطح مداخله کودک و والدینش پدیده جدایی و اختلاف نسل را به وجود می‌آورد اما وقتی الگویی از روابط فرزند بزرگتر به بچه‌های دیگر منتقل شود تفاوت اختلاف نسل را هم کم‌رنگ‌تر می‌کند. در حال حاضر، اختلاف نسلی بین والدین و فرزندان یکی از مهمترین چالش‌ها است.» برای نسل زد و آلفا الگویی که پدر و مادر تعریف کرده‌اند به زبان جدید ترجمه نشده، به این دلیل که فرزند دیگری وجود نداشته که آن را به زبان جدیدتر برای بچه‌ها بازتعریف کند.

بیوک خان، خطر مهم تک فرزندی را حرکت زندگی به سمت ماشینی شدن می‌داند و معتقد است که بچه‌ها به جای آنکه با گروه همسالان ارتباط بگیرند گوشی و وسایل الکترونیکی می‌شود ابزار ارتباطشان.

«در واقع همه تعاملات، بازی‌ها و فرهنگ جامعه آموزش بین نسلی خلاصه می‌شود در گوشی موبایل و زندگی کودک طبق الگوریتم این گوشی شکل می‌گیرد. این الگو فانتزی‌های دیگری را برای بچه‌ها به دنبال می‌آورد، تخیلاتشان زیاد می‌شود و زندگی آنها به جای اجتماعی شدن به سمت مجازی شدن حرکت می‌کند.»

خطرات تک فرزندی در آینده

عباس مظفری، رئیس اداره مراقبت در برابر آسیب‌های اجتماعی آموزش و پرورش نیز در خصوص مضراتی که تک فرزندی به همراه دارد می‌گوید: «میزان توقع کودکان تک‌فرزند از والدین اغلب بیش از حد متعارف است. از سوی دیگر، والدین هم تمام وقت خود را صرف تربیت همان یک فرزند می‌کنند. بنابراین، انتظار دارند تمام رویاهایی که والدین دیگر در چند فرزند خود دنبال می‌کنند، فرزندشان یکجا عملیاتی کند. این فشار و نظارت بیش از حد، کودک را دچار اضطراب می‌کند که زمینه بسیاری از آسیب‌ها از جمله لکنت زبان، شب‌اداری، ناآرامی و بسیاری از اختلالات دیگر است و می‌تواند بستری برای گرایش به اعتیاد و رفتارهای پرخطر مثل خودکشی در بزرگسالی شود.»

مشکلات برقراری ارتباط در تک فرزندها

صابر جباری، مدیر اداره جوانی جمعیت و سلامت خانواده وزارت بهداشت نیز بر این باور است که «کودک تک‌فرزند به دلیل ارتباط کمتر با کودکان و تماس بیشتر با بزرگسالان، نمی‌تواند اقتضات کودکی خود را بروز دهد، به همین دلیل از نظر روانشناختی دچار اختلال می‌شود. این کودکان به دلیل نداشتن خواهر و برادر، فرصت تجربه برخی از احساسات و

چگونگی کنترل و مدیریت آنها را پیدا نمی‌کنند و در مدرسه و محیط‌های اجتماعی دچار مشکلات ارتباطی می‌شوند. در مقایسه با کودکانی که در خانواده چند فرزندی بزرگ شده‌اند هم کمتر می‌توانند از حقوق خود دفاع کنند. تک‌فرزندها در معرض آسیب‌پذیری بیشتری از لحاظ جنسی و روابط اجتماعی قرار دارند.»

کارشناسان در گفت و گو با «شهروند» آسیب‌های تک فرزندی را بررسی می‌کنند

مخاطرات خانواده‌مثلثی؛ از خانه تا جامعه

تک فرزند یک مصرف‌کننده بزرگ است و مهارتی به نام رقابت را نمی‌آموزد

«شهروند» پدیده خانواده‌های تک‌فرزند، نه در ایران که در جهان نیز رو به رشد است. گرچه آمار دقیق و جدیدی از خانواده‌های مثلثی (پدر و مادر و یک فرزند)

در ایران منتشر نشده، اما براساس آمار استخراج شده از آخرین سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال ۱۳۹۵، ۲۵ درصد خانواده‌های ایرانی ۳ نفره هستند. آخرین گزارش‌های مرکز آمار هم نشان می‌دهد که تنها در شهر تهران حدود ۳۰ درصد از خانوارهای ساکن ۳ نفره هستند. در میان تمام خانوارهای دارای فرزند زیر ۱۵ سال در دنیا نسبت تنها یک فرزند در دهه گذشته افزایش یافته و از ۲۹.۱ درصد در سال ۲۰۱۱ به ۴۰.۱ درصد در سال ۲۰۲۱ رسیده و سهم مادران دارای یک فرزند در پایان دوره باروری هم ۲ برابر شده و از ۱۱ درصد به ۲۲ درصد رسیده است. این در حالی است که به‌گفته روانشناسان، تک‌فرزندها از آنجا که کمتر با مشکلات زندگی مواجه می‌شوند، در نتیجه در معرض تجربه‌کردن شکست، ناکامی، رانده‌شدن و... قرار نمی‌گیرند و شرایطی را که لازمه بلوغ روحی و روانی است، تجربه نمی‌کنند. در بسیاری از اوقات هم از آنجا که دنیای واقعی کاملاً مطابق میل و خواسته این کودکان و پاسخگوی توقعات آنها نیست، دچار سرخوردگی و ناسازگاری می‌شوند.

چالش تک‌فرزندی در دنیا

از زمانی که دنیا سیاست‌های جمعیتی کاهش را در پیش گرفت چالش تک‌فرزندی خودخواسته در جهان گسترش پیدا کرد تا پیش از آن تک‌فرزندی تقریباً پدیده‌ای نادر و ناخواسته در جهان تلقی می‌شد. اما با گرایش کشورهای مختلف به اتخاذ چنین سیاست‌هایی به‌ویژه از دو دهه پایانی قرن پیش یعنی از ۱۹۸۰ تا ۲۰۰۰ فرهنگ تک‌فرزندی کم‌کم شیوع پیدا کرد.

ترگس جتتی سیاست‌پژوه مؤسسه افرا و جمعیت‌شناس به شهروند می‌گوید: «در برخی کشورها با اعمال سیاست‌های تنبیهی و در برخی دیگر تشویقی گرایش به تک‌فرزندی آغاز و با تغییر و تحولات تکنولوژیکی و جهانی شدن بر سرعت آن افزوده شد. اما از یک جایی به بعد بسیاری از سیاست‌مداران دنیا متوجه شدند که چه اشتباه بزرگی در این زمینه مرتکب شده‌اند.»

به اعتقاد او «در کشور ما اگر چه سیاست تک‌فرزندی از سوی سیاست‌مداران در پیش گرفته نشد، اما به خاطر درهم تنیدگی مسائل مختلف، گرایش جامعه به این سمت و سو رفت. اما آنچه نقطه مشترک بین همه مبتلایان به تک‌فرزندی در جهان بود کاهش نرخ رشد جمعیت در حد پایین‌تر از نرخ جانشینی بود که کشور ما نیز از این قائده مستثنی نبود. این موضوع در سطوح کلان اثرات منفی بسیاری برای کشورها به همراه داشت چرا که منجر به کاهش نیروی کار و در نتیجه آسیب‌های جدی به صنعت و رشد اقتصادی خواهد شد.»

چالشی که جوامع را دچار بحران کرد

این چالش کشور ما را نیز که همواره به جوانی جمعیت آن می‌بالیدیم به مرور به سمت پیری جمعیت خواهد برد که این مسئله آسیب‌های جدی به همراه خواهد داشت. این روزها نیز به انحاء مختلف داده‌ها و اطلاعاتی در مورد این چالش مخابره می‌شود و تحقیقات بسیاری پیرامون آن در دنیا و ایران صورت گرفته است. جتتی می‌گوید: «نمونه بارز کشورهای دچار سالخوردگی جمعیت را در کشورهایی مثل آلمان و ژاپن و مشاهده می‌کنیم. به طور کلی طبق آمار تقریباً نیمی از جمعیت اتحادیه اروپا تک‌فرزند هستند. جالب‌تر اینکه پرتغال با حدود ۶۰ درصد یکی از بالاترین آمار را در این بین دارد. آلمان نیز از کشورهایی

صادق صالحی پژوهشگر تحولات جمعیت در مورد الگوی تک‌فرزندی در گفت‌وگو با شهروند به این موضوع اشاره می‌کند که تک‌فرزندی محصول تحریف برخی مفاهیم و تعاریف است. او بر این باور است که مفاهیم و تعاریفی در جامعه داشتیم و داریم که طی دو سه دهه گذشته دچار تحریف و انحراف شده‌اند و این تغییر مسیر، سبب به وجود آمدن الگوهای جدید مانند تک‌فرزندی شده است. او به این موضوع اشاره می‌کند که «کیفیت زندگی و تربیت فرزند یک مفهوم است که از دوره‌ای دچار تحریف شده است. در واقع، جامعه توجه نکرد که در فهم تعریف کیفیت دچار اشتباه شده است». این کارشناس حوزه جمعیت به این موضوع اشاره می‌کند که «در اغلب موارد تعریف خانواده‌ها از تربیت با کیفیت، بیشتر تأمین نیازهای اقتصادی و رفاهی فرزندان است نه اینکه به تربیت توجه نداشته باشند اما بیشترین غدغه‌شان این است که رفاهیات و نیازهای اقتصادی فرزندان را تأمین کنند. به ویژه اگر خودشان محرومیت‌های اقتصادی را

تغییر الگوی زندگی جوامع با تعریف اشتباه مفاهیم

مهارت‌هایی که تک‌فرزندها یاد نمی‌گیرند

صالحی با اشاره به اینکه علم تربیت یکی از تعاریف جامعش در تربیت عامه، یعنی مجموعه مهارت‌هایی که یک فرزند در ارتباط با خانواده، و اطرافیان دارد ادامه می‌دهد: «خود علم تربیت می‌گوید مجموعه این مهارت‌ها اگر ۱۰۰ درصدی دیده شود حدود ۲۰ درصد در رابطه فرزند با والدین به فرزند منتقل می‌شود که در واقع سهم زیادی نیست اما ۲۰ تا ۸۰ درصد از این مهارت‌ها در رابطه او با همسالان خودش شکل می‌گیرد. بچه‌هایی که نزدیکی سنی داشته و همیشه در دسترس است. در واقع این خواهر و برادر هستند که می‌توانند در شکل‌گیری مهارت‌ها نقش مهمی ایفا کنند و نباید تصور کرد که همکلاسی‌ها و قوم و خویش می‌توانند جای خواهر و برادر را پر کنند چرا که همیشه در دسترس نیستند.»

به اعتقاد او کودک در کنار خواهر و برادر مفاهیمی مانند تفاهم، مشارکت، تنش و تعارض، گذشت، مقاومت و حتی خلاقیت

تجربه کرده باشند دوست دارند که آن تجربه‌ها برای فرزندشان تکرار نشود. با وجود آنکه داشتن رفاه شرط زندگی بشر است اما همین رفاه وقتی از یک سطحی بالاتر رود تبدیل به ضد خودش می‌شود و اثر ضد تربیتی می‌گذارد. برخی گمان می‌کنند که رابطه بین رفاه و کیفیت تربیت فرزند مستقیم است در حالی که این مسیر تا یک جایی مستقیم است و از یک جایی به بعد معکوس عمل می‌کند.» او با اشاره به اینکه انسان‌هایی که بسیار برخوردار هستند آسیب‌های خاصی را هم دیده و نارضایتی‌های بیشتری هم دارند، ادامه می‌دهد: «با همه این اتفاق‌ها خانواده‌ها با این تعریف تحریف شده به اینجا رسیدند که یک فرزند داشته باشند تا بتوانند همه نیازهایش به ویژه نیازهایی که بیشترشان اقتصادی است را تأمین کنند.»

ن

تازمانی که مسئولیت فرزند با پدر و مادر است تمام توجهات بر یک نقطه متمرکز می‌شود و فرزند نیز همواره کانون توجه است. در سنین سالخوردگی و نیاز والدین به فرزند نیز همه مسئولیت‌ها بر دوش یک نفر خواهد بود. در صورتی که در خانواده‌های چند فرزندی نوعی تمرکز زدایی در نقش‌ها و روابط وجود دارد و این خود بر ویژگی‌های شخصیتی و تکامل فردی نیز اثرگذار خواهد بود

را می‌آموزد، مجموعه مفاهیم و مهارت‌هایی که در زندگی خانواده‌های تک‌فرزندی وجود ندارد.

او می‌گوید: «کودک تک‌فرزند مهارتی به نام رقابت را نمی‌آموزد چرا که هر آنچه که تقاضا کرده پدر و مادر در اختیارش قرار داده‌اند و در آینده نیز وقتی به سن نوجوانی و جوانی می‌رسد نمی‌تواند در میان جمع خلاقیت داشته باشد چرا که از کودکی آن را نیاموخته است.»

این پژوهشگر بر این باور است که تک‌فرزند یک مصرف‌کننده بزرگ است و تلاش، رقابت، توان برنام‌ریزی و ایده‌پردازی در او به شدت پایین است. او ادامه می‌دهد: «تک‌فرزند با به شدت برون‌گرا است یا به شدت درون‌گرا و مهارت رفتار استقلالی نسبت به والدین را ندارد. در واقع، به نوعی با محوریت خودش بزرگ می‌شود.» صالحی ادامه می‌دهد: «بر اساس آمار، ریسک طلاق زوج‌هایی که تک‌فرزند هستند نسبت به زوج‌هایی که در خانواده‌های چند فرزند بزرگ شده‌اند ۱۹ درصد بیشتر است چرا که در تمام طول زندگی محور زندگی خود بوده‌اند و همین موضوع، تنش‌ها را در بین آن‌ها زیاد می‌کند.»